

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ: МАСШТАБИ ПОШИРЕННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

COLLABORATIONISM IN UKRAINE: SCALE OF PREVALENCE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Мадрига Т.Б.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Борецький О.І.,

аспірант кафедри політичних наук

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена аналізу масштабів колабораціонізму в Україні та особливостей його прояву в умовах правового режиму воєнного стану. Мета дослідження – вивчити масштаби цього явища та оцінити їх з огляду на об'єктивність правової кваліфікації і судової практики в контексті сучасних викликів. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез, систематизація, узагальнення та порівняння. Результати дослідження показують, що колабораціонізм є суттєвою проблемою в умовах воєнного стану, про що свідчить ініціювання до серпня 2024 року близько 8500 кримінальних справ за статтю 111-1 Кримінального кодексу України (колабораційна діяльність) та приблизно 1500 справ за статтю 111-2 (пособництво державі-агресору). Ці дані демонструють масштабність явища, що має значний вплив на правову систему України та суспільні відносини в умовах військової агресії РФ проти України. Встановлено, що нинішня правова база та судова практика стикаються з викликами щодо чіткого розмежування реальних колаборантів, які активно співпрацюють із ворогом, та осіб, які діють під примусом або змушені адаптуватися до окупаційних умов. Недоліки правового регулювання призводять до надмірної криміналізації дій певних осіб, що створює додатковий тиск на судову систему та підвищує ризик порушення прав людини. У процесі дослідження також доведено необхідність удосконалення чинного законодавства. Запропоновано розробити більш деталізовані правові норми, що враховуватимуть міжнародні стандарти, та чіткі критерії визначення колабораційної діяльності. Це дозволить ефективніше розмежувати випадки реального колабораціонізму від дій цивільних осіб, які змушені виживати в умовах окупації. Окрім того, підкреслено потребу в модернізації судової практики з урахуванням конкретних обставин, що сприятиме забезпеченню більш справедливої судочинства. Практичне значення дослідження полягає у формуванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства і судової практики для підвищення ефективності боротьби з колабораціонізмом, забезпечення справедливості та захисту прав людини.

Ключові слова: колабораціонізм, правовий режим, судова практика, криміналізація, воєнний стан.

The article analyzes the scale of collaborationism in Ukraine and its specific manifestations under the legal framework of martial law. The aim of the study is to examine the extent of this phenomenon and assess it in terms of the objectivity of legal qualification and judicial practice in the context of contemporary challenges. The research employed general scientific methods such as analysis, synthesis, systematization, generalization, and comparison. The results of the study indicate that collaborationism represents a significant issue under martial law, as evidenced by the initiation of approximately 8,500 criminal cases under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (collaborative activities) and about 1,500 cases under Article 111-2 (assistance to the aggressor state) by August 2024. These figures highlight the magnitude of the phenomenon, which has a substantial impact on Ukraine's legal system and social relations amid the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. It was established that the current legal framework and judicial practice face challenges in clearly distinguishing actual collaborators actively cooperating with the enemy from individuals acting under coercion or adapting to occupation conditions. Shortcomings in legal regulation result in excessive criminalization of certain individuals' actions, creating additional pressure on the judicial system and increasing the risk of human rights violations. The study also substantiates the need to improve existing legislation. It is proposed to develop more detailed legal norms that take international standards into account and establish clear criteria for identifying collaborative activities. This would enable a more effective differentiation between real collaborationism and actions of civilians compelled to survive under occupation. Additionally, the necessity of modernizing judicial practice, considering specific circumstances, is emphasized to ensure fairer justice. The practical significance of the research lies in the development of proposals to improve legislation and judicial practices aimed at enhancing the effectiveness of combating collaborationism, ensuring justice, and protecting human rights.

Key words: collaborationism, legal regime, judicial practice, criminalization, martial law.

Постановка проблеми. Колабораціонізм в Україні в умовах воєнного стану та військового конфлікту є актуальним та чутливим питанням, яке вимагає глибокого розуміння та обережного правового регулювання. У контексті військової

агресії РФ проти України, колабораціоністські дії набувають особливого значення, адже впливають на безпеку, стабільність та територіальну цілісність країни. Розгляд колабораціонізму вимагає не лише криміналізації окремих видів діянь, але

й врахування ширшого соціального та політичного контексту, в якому ці дії відбуваються.

Проте, регулювання колабораціонізму стикається з низкою правових викликів, які включають визначення змісту та обсягу кримінально-правової заборони, забезпечення соціальної справедливості для громадян, які невинно опинилися під владою окупантів, та відповідність матеріальних і процесуальних правових норм міжнародним стандартам права на справедливий суд. Ці аспекти потребують детального аналізу та адаптації, щоб уникнути непропорційного покарання та забезпечити, щоб винуваті особи понесли справедливе покарання, водночас захищаючи права тих, хто вимушений колаборувати під примусом.

У цьому контексті, формування ефективної та справедливої правової реакції на колабораціонізм є нагальною потребою України в умовах тривалої війни. Важливість чіткого розмежування відповідальності між добровільними колаборантами та тими, хто змушений діяти під загрозою, є ключовим аспектом, який впливає на відновлення довіри у суспільстві та підтримку правової держави. Розробка прозорих та обґрунтованих норм є необхідною для забезпечення правосуддя та відновлення суспільної згуртованості у поствоєнний час.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання колабораціонізму в Україні, його масштаби та вплив в умовах воєнного правового режиму є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Аналіз доступних джерел демонструє широкий спектр підходів до цієї проблеми, зокрема історико-правових, соціологічних та кримінально-правових аспектів, що висвітлюють цю тему в контексті повномасштабного вторгнення російської федерації. Значний внесок у дослідження проблеми зробив Д. Асанов [1], який у співавторстві з О. Бісюк дослідив колабораційну діяльність як кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України. У своїй роботі автори акцентують увагу на правових механізмах боротьби з цим явищем, що особливо актуально в умовах сучасної агресії. Доповнює цю тематику праця А. Нагорного [7], де кримінально-правові засоби боротьби з колабораціонізмом аналізуються через призму воєнного стану. К. Долгорученко [3] досліджує колабораціонізм як історико-правове поняття, підкреслюючи його значення як феномену війни. У свою чергу, О. Зубченко [4] приділяє увагу соціологічному аспекту проблеми, зокрема проявам колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України. Цікавим є також аналіз О. Синюк [8], яка порівнює український підхід до колабораціонізму з практиками інших держав, наголошуючи на неоднозначності терміну в міжнародному праві.

Експертна література також робить вагомий внесок у висвітлення сучасних аспектів

теми. Наприклад, публікація «Армія інформ» [5] аналізує мотиви громадян, які обирають шлях колаборації, а робота М. Хавронюка [10] обговорює кримінальну відповідальність за такі дії, зосереджуючись на недоліках законодавства. Д. Михайлов [6] критикує українські нормативно-правові акти з точки зору їхньої відповідності міжнародному гуманітарному праву, пропонуючи шляхи вдосконалення.

Попри значну кількість літератури з даної теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу, який би об'єднував правові, соціологічні та історичні аспекти проблеми колабораціонізму в умовах сучасної війни. У рамках дослідження було проаналізовано різноманітні джерела, групувано та систематизовано інформацію для повнішого висвітлення проблематики. Це дозволяє глибше зрозуміти масштаби колабораціонізму в Україні та його вплив на суспільство й національну безпеку.

Мета статті – показати масштаби колабораціонізму та оцінити їх об'єктивність в умовах діючого правового поля в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Поняття «колабораціонізм» з'явилося в часи Першої світової війни, воно описувало співпрацю місцевих жителів з німецькою окупаційною владою у Франції та Бельгії, не маючи явно негативного забарвлення. У негативному контексті цей термін став офіційно використовуватись під час Другої світової війни, зокрема, для опису співпраці з німецькою окупацією у Віші. По сьогодні термін залишається багатозначним, оскільки часто важко визначити межу між необхідністю дій для виживання під час окупації та активною співпрацею з окупантом [8].

У сучасній Україні тема колабораціонізму стала особливо актуальною після того, як росія анексувала Крим та окупувала частини Донецької та Луганської областей в 2014 році. Попри явні «негативні» ознаки колабораціонізму, які фіксувалися в цих областях, ці діяння не мали релевантного правового регулювання, оскільки сам термін "колабораціонізм" увійшов до українського законодавства у 2019 році, коли Верховна Рада прийняла законопроект № 7186, який вносив зміни до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів, спрямовані на уточнення відповідальності за колабораційну діяльність та застосування запобіжних заходів у випадках злочинів проти національної та громадської безпеки [3]. Сам же закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» прийняли в 2022 році 26 квітня – через два місяці після повномасштабного вторгнення росії.

На сьогодні визначення колабораційної діяльності міститься у Статті 111-1 КК України. Термін «колаборація», походження якого від французького слова «співробітництво», описує дії, що виконуються [10]:

- під час окупації, хоча це не обмежує здійснення колабораційних дій тільки територією окупації. Наприклад, можливість ведення бізнесу з державою-агресором за кордоном також підпадає під цю категорію згідно з частиною 4 ст. 111-1 КК;

- у формі добровільної співпраці з державою-агресором. Така співпраця може включати сприяння збройній агресії або окупації, а також дії на уникнення відповідальності за такі злочини;

- особами, які можуть бути як громадянами, так і не громадянами держави;

- з метою заподіяння шкоди державі Україна, її патріотам або союзникам [10].

Основні форми колабораційних дій згідно з частиною 1 статті 111-1 КК включають:

- публічне заперечення збройної агресії: це коли громадянин України публічно висловлюється про відсутність збройної агресії проти України;

- співпраця з державою-агресором: включає зайняття посади в незаконно створених органах влади на тимчасово окупованих територіях, включаючи окупаційні адміністрації, та участь в незаконних судових чи правоохоронних органах та збройних формуваннях, створених на цих територіях або в формуваннях держави-агресора;

- заклики до підтримки держави-агресора: громадянин України може здійснювати пропаганду в освітніх установах з метою сприяння збройній агресії проти України;

- організація та проведення політичних заходів: співпраця з державою-агресором та його окупаційною адміністрацією через інформаційну діяльність, яка спрямована на підтримку агресора [1, 10];

- економічна співпраця: передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням на тимчасово окупованих територіях або державі-агресору. Цей тип колабораціонізму може проявлятися у декількох видах:

- інфраструктурному (наприклад, примусове захоплення промислових об'єктів, складських приміщень і торгових точок);

- посередницькому (допомога у торгівлі з Кримом та частинами Донбасу, відкриття представництв російських фірм та банків);

- побутовому (участь у валютних спекуляціях з ворогом, розкрадання гуманітарної допомоги, передача інформації про відсутніх власників домівок) [4].

Попри чіткі визначення видів діяльності, що відносяться до колабораціонізму у Кримінальному Кодексі, практична проблема, з якою стикаються юристи, задіює звичні соціальні інститути, надаючи їм нетипові зміст і функції, та порушує зви-

чайні рольові відносини та форми соціальної взаємодії. Попри те, що кодексом визначений перелік видів колабораційної діяльності, кожен із них в тих чи інших умовах є єдиним шляхом для виживання та продовження життя в окупованих регіонах.

Справа в тому, що люди, що залишаються на окупованих територіях, можуть обрати одну з двох стратегій виживання:

- використовувати нові політичні обставини для виживання;

- обмежити свої контакти з новим режимом до мінімуму, підсиливши загрози до виживання [4].

Аналіз практики колабораціонізму в Україні показав, що під час окупації відбувається інтенсивна вертикальна мобільність серед кваліфікованих фахівців у соціокультурній сфері. Ці люди, які не можуть покинути свої домівки, можуть стати соціальною опорою нового режиму, захищаючи його цінності не лише через матеріальну вигоду, а й з огляду на втрату своїх здобутих позицій, що ускладнить звільнення цих територій. В свою чергу, для вищих соціальних класів колаборація частіше виступає не просто як спосіб виживання, а як кар'єрний шлях, що відкриває доступ до нових посад і привілеїв [4].

У мирний час такі особи мали обмежені можливості для професійного зростання через особисті недоліки, але під час окупації вони отримують шанс на «самореалізацію» у каральних структурах, що вимагають беззаперечного підпорядкування та придушення будь-якої опозиції [4]. Багато з таких людей свідомо вирішують підтримувати окупантів, співпрацюючи з місцевою окупаційною владою та військовими росії. Мотиви такого вибору різноманітні і можуть стати предметом обговорення [5].

Аналізуючи масштаби колабораціонізму в умовах війни, варто навести статистику: до 1 серпня 2024 року було ініційовано близько 8500 кримінальних справ за «колабораціонізм» за статтею 111-1 і близько 1500 справ за «пособництво державі-агресору» за статтею 111-2 [2, 6]. Українські правоохоронці та суди також опрацьовують понад 100 тисяч справ щодо воєнних злочинів, що вимагає значних ресурсів для доведення вини за високими стандартами [8].

Зокрема, Харківщина до масштабного вторгнення російської федерації характеризувалася як регіон з високим рівнем колабораціоністських настроїв. Однак, після перших ракетних та артилерійських обстрілів цивільних об'єктів у місті та області, сприйняття російської агресії серед населення зазнало радикальних змін. Голова громадської організації «Всеукраїнське об'єднання рідних, які зникли безвісти, та загиблих захисників України», зазначає, що значна частина колаборантів відмовилася від підтримки окупантів уже в перші дні вторгнення. Це було спричинено жорстокістю та руйнівними наслідками обстрілів, що демонстрували справжні наміри ворога [5].

Залишки колаборантів на Харківщині складаються переважно з ідеологічно вмотивованих осіб, які не сприймають зміну умов і продовжують активно співпрацювати з окупантами, передаючи інформацію про позиції українських військ та навіть наводячи ворожу артилерію на цивільні об'єкти, такі як дитячі садки. Багато колаборантів з великою кількістю награваного встигли виїхати з регіону до відступу російських військ [5].

Значна частина відкритих справ правоохоронними органами та судовою системою створює велике навантаження, спонукаючи до необхідності вдосконалення законодавства для забезпечення більш ефективного розгляду справ та зменшення витрат бюджетних коштів на утримання засуджених. З метою вирішення даної проблеми важливо відмежувати дії звичайних громадян, які намагалися вижити, від дій відвертих колаборантів, які активно сприяли окупаційній владі [8].

Ключовою проблемою формування колабораціонізму в Україні у таких масштабах є відсутність урахування Женевських конвенцій, які вимагають від окупаційної влади забезпечення нормальних умов життя. Під обвинуваченням за колабораціонізм опинилися працівники Державної служби з надзвичайних ситуацій і комунальних служб, які виконували свої обов'язки на окупованих територіях [2].

Судова практика виявляє схильність до обвинувального ухилу: часто люди, які займали посади в органах влади або підприємствах, створених окупантами, одразу ж розглядаються як такі, що намагалися завдати шкоди Україні, без аналізу мотивів і наслідків їх дій. Це веде до відправлення підозрюваних у СІЗО і арештів майна без призначення більш м'яких заходів. На тлі 1454 винесених вироків, лише два були виправдувальними [2].

Відсутність дотримання презумпції невинуватості стає очевидною з висвітлення справ у медіа, де 49% повідомлень містять негативну термінологію на адресу підозрюваних. Це підриває правові принципи, згідно з якими особа вважається невинуватою до винесення вироку [2].

Наразі українське законодавство у сфері колабораціонізму перебуває на стадії розвитку та адаптації до стандартів міжнародного, зокрема європейського права. Однією з основних викликів для правозастосовчих органів країни є правова кваліфікація дій осіб відповідно до вимог частин 3 та 6 статті 111-1 Кримінального кодексу України (що стосується колабораційної діяльності), а також частин 1–3 статті 436-2 КК України (які охоплюють виправдання, визнання як правомірної або заперечення збройної агресії росії проти України, виправдовуючи її учасників). Головне завдання полягає у розмежуванні цих злочинів, які мають схожі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, але передбачають різні види та терміни покарання [9].

Проект закону № 8077 від 26 вересня 2022 року про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність передбачає встановлення кримінальної відповідальності за співпрацю з державою-агресором для осіб, які виконують управлінські або юридичні функції, таких як адвокати, аудиторів, оцінювачів, експерти, арбітражні керуючі, приватні виконавці, незалежні посередники, члени трудових арбітражів, третейські судді, нотаріуси, державні реєстратори, та особи, що здійснюють державну реєстрацію прав або надають інші публічні послуги.

Запропоновані зміни підкреслюють значущість цих професій у суспільному житті та можливі негативні наслідки їхньої співпраці з ворожою державою, включаючи незаконні правочини та участь у військових організаціях на окупованих територіях. Також відзначається потреба у вилученні зі складу кримінального правопорушення терміну «добровільність», з огляду на можливість застосування насильства чи погроз з боку військових агресора, а також рекомендується забезпечити детальне інформування осіб про правомірну поведінку у разі спроб вербування ворогом [7].

Загалом з метою чіткого визначення масштабів колабораціонізму в Україні, доцільно в першу чергу змінити чинну законодавчу базу відповідно до практичних реалій та справедливості, зокрема:

- Верховна Рада *повинна модифікувати статтю про колабораційну діяльність у Кримінальному кодексі*, забезпечивши відповідність нормам міжнародного гуманітарного права та уточнивши критерії, за якими дії класифікуються як колабораціонізм;

- покарання за колабораціонізм має відповідати *тяжкості скоєного*. Незначні порушення можна вилучити з Кримінального кодексу, застосовуючи замість цього інші форми відповідальності, такі як люстрація, що може сприяти ефективнішій реінтеграції територій;

- необхідно розробити детальну стратегію для правоохоронців щодо обробки таких справ, включаючи чіткі вказівки, як *застосовувати статті Кримінального кодексу в залежності від обставин*, а також враховувати умови примусу та залякування на окупованих територіях;

- утримуватися від прийняття законодавства, що *додатково обмежує права засуджених*, як наприклад, заборона виплачувати їм пенсії, що суперечить міжнародним зобов'язанням України;

- правоохоронні органи мають *інформувати суспільство* про розслідування справ про колабораціонізм без порушення презумпції невинуватості та уникнення агресивної риторики та розпалювання ворожнечі [2].

Висновки. Колабораціонізм в Україні в умовах війни є значущою проблемою, що підкреслюється

статистикою, яка вказує на ініціювання до серпня 2024 року близько 8500 кримінальних справ за колабораціонізм за статтею 111-1 та близько 1500 справ за пособництво державі-агресору за статтею 111-2 Кримінального кодексу України. Це свідчить про масштаби колабораціонізму на тлі повномасштабного вторгнення росії в Україну, ілюструючи глибокий вплив цієї проблеми на правову систему та суспільні відносини в країні.

Основною проблемою у правовій кваліфікації колабораціонізму є відсутність чітких меж, які б дозволяли ефективно відділити реальних колаборантів, які активно підтримують ворога, від осіб, які знаходяться під примусом чи вимушені вижи-

вати в окупованих умовах. Судова практика часто не враховує обставини примусу або обмежені можливості осіб, що призводить до надмірної криміналізації і підвищує тиск на правосуддя.

Щодо удосконалення правового регулювання колабораціонізму, необхідно розробити детальніші норми, які б враховували міжнародні стандарти та допомагали чітко визначити межі колабораційної діяльності. Важливим є впровадження заходів, що дозволяють розмежувати колаборантів від цивільних осіб, які змушені адаптуватися до життя під окупацією, а також модифікація законодавства для забезпечення більш ефективного та справедливого судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асанов Д., Бісюк О. Колабораційна діяльність в умовах повномасштабного вторгнення рф – кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. *Молодий вчений*, 2024, № 1(125), 101-108. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-1-125-12>
2. В Україні уже понад 8 тисяч справ про колабораціонізм: що з ними не так? Переказуємо звіт правозахисників. Грати, 2024. URL: <https://zmina.ua/media/v-ukrayini-uzhe-ponad-8-tysyach-sprav-pro-kolaboracziionizm-shho-z-nimu-ne-tak-perekazuemo-zvit-pravozahysnykiv/>
3. Долгорученко К. О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2022, № 56. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4>
4. Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*, № 3(55), 2022. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530)
5. Колабораціонізм: чому на цей шлях стають наші громадяни. *Армія інформ*, 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/28/kolaboracziionizm-chomu-na-czej-shlyah-stayut-nashi-gromadyany/>
6. Михайлов Д. Законодавство про колабораціонізм не відповідає міжнародному гуманітарному праву. *Суспільне Новини*, 2022. URL: <https://suspijne.media/802683-zakonodavstvo-pro-kolaboracionizm-ne-vidpovidaemiznarodnomu-gumanitarnomu-pravu-zmina/>
7. Нагорний А. М. Кримінально-правові засоби боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2024, № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-52>
8. Синюк О. Як карали за колабораціонізм різні держави та чому цей термін досі неоднозначний навіть в Україні. ЛБ, 2023. URL: https://lb.ua/blog/onysiia_syniuk/571430_yak_karali_kolaboratsionizm_rizni.html
9. Сьомін С. В., Комашко В. В. Сучасна парадигма колабораціонізму в умовах російського вторгнення в Україну: історико-правовий аналіз. *Право та державне управління*, 2023, № 4. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/28.pdf
10. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>